

Wniosek o wyłączenie sędziego w sprawach cywilnych. Rozważania na tle aktualnej praktyki stosowania prawa

Tomasz Demendecki

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Polska

Streszczenie

Do autonomicznych, podstawowych praw i wolności każdego podmiotu zalicza się tradycyjnie prawo do sądu. Jego poprawna realizacja jest uzależniona od zapewnienia dostępu do sądu obiektywnego i sprawiedliwego, w którym cały skład orzekający i poszczególni jego członkowie są bezstronni i obiektywni, korzystając z zasady niezawisłości. Do podstawowych gwarancji procesowych niezawisłości sędziowskiej w każdym postępowaniu sądowym zaliczana jest także instytucja wyłączenia sędziego, w odniesieniu do postępowania cywilnego unormowana w przepisach art. 48 i n. k.p.c.; zasadniczo konstruowana w dwojakim ujęciu, jako wyłączenie następujące z mocy ustawy oraz na żądanie samego sędziego lub strony/uczestnika postępowania. Celem badawczym postawionym przez Autora niniejszego opracowania pozostaje ustalenie, czy wniosek o wyłączenie sędziego, o którym mowa w ustawie Kodeks postępowania cywilnego, może stanowić podstawę wyłączenia określonej grupy sędziów lub wszystkich sędziów danego sądu in abstracto. Rozważania te oparte są przede wszystkim na analizie orzecznictwa oraz poglądów doktryny. W procedurze cywilnej ustawodawca nie unormował instytucji „wyłączenia sądu”; można jedynie domagać się wyłączenia indywidualnego sędziego z powodu okoliczności uzasadniającej wątpliwość co do bezstronności sędziego w danej sprawie (art. 49 k.p.c.). Ponadto de lege lata przyjęć należy, że wniosek o wyłączenie sędziego może zostać skutecznie złożony tylko w stosunku do sędziego, a w składach kolegialnych — sędziów, którzy zostali wyznaczeni do rozpoznania konkretnej sprawy cywilnej. Nie może dotyczyć zaś bezpośrednio pozostałych sędziów danego sądu, gdyż nie można wyłączyć sędziego in abstracto, na przyszłość. Należy przyjąć w szczególności, że sędziowie wymienieni we wniosku o wyłączenie wszystkich sędziów danego sądu, którzy nie zostali wyznaczeni do rozpoznania sprawy, mogą rozpoznać ten wniosek, gdyż nie dotyczy on ich bezpośrednio. Ponadto de lege ferenda konieczna wydaje się interwencja ustawodawcy, który powinien znaleźć remedium na próby obstrukcji procesowej przy wykorzystywaniu wniosków o wyłączenie sędziego. Wydaje się, że w polskim procesie cywilnym chociażby konstrukcja nadużycia prawa procesowego mogłaby w istotny sposób wpłynąć na rozwiązanie problemu wnoszenia w toku postępowań cywilnych wniosków oczywiście bezzasadnych, celowo służących przewlekaniu toczących się postępowań w sprawach cywilnych.

Słowa kluczowe: prawo do sądu, niezawisłość sędziowska, gwarancje procesowe niezawisłości sędziowskiej, bezstronny sąd, obiektywny sędzia, wyłączenie sędziego, wniosek o wyłączenie sędziego, „wyłączenie sądu”, nadużycie prawa procesowego, obstrukcja procesowa

JEL: K1, K41

Uwagi ogólne

Prawidłowy, rzetelny i sprawiedliwy proces sądowy to taki, który realizując przypisany mu cel podstawowy, zarazem zapewnia poszanowanie podstawowych praw wszystkich podmiotów, które w takim postępowaniu występują, w szczególności poszukując ochrony swoich zasługujących na taką ochronę praw podmiotowych (roszczeń). Jedno z takich najistotniejszych, podstawowych praw podmiotowych, posiadających byt samoistny, stanowi prawo do sądu.¹ Jego poprawna realizacja

1. Jak podkreśla się w orzecznictwie, miejsce art. 45 w systematyce Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997.04.02 (zob. DzU z 1997 r. nr 78 poz. 483 ze zm.) (dalej: Konstytucja RP) wskazuje na autonomiczny charakter

Adresy e-mail autorów

Tomasz Demendecki: tdemend@poczta.umcs.lublin.pl

niewątpliwie jest uzależniona od zapewnienia w szczególności takim podmiotom dostępu do sądu obiektywnego i sprawiedliwego, w którym cały skład orzekający i poszczególni jego członkowie są bezstronni i obiektywni, korzystając z zasady niezawisłości.

Instytucja wyłączenia sędziego, zaliczana tradycyjnie do podstawowych gwarancji procesowych niezawisłości sędziowskiej w każdym postępowaniu sądowym (por. m.in.: Bodio i inni 2016, s. 49 i nast.; Resich 1973, s. 112; odmiennie: Waltoś 2002, s. 223), w odniesieniu do postępowania cywilnego została uregulowana w przepisach art. 48 i nast. k.p.c.² Jest ona zasadniczo konstruowana w dwojakim ujęciu: jako wyłączenie następujące z mocy ustawy (*iudex inhabilis*) oraz na żądanie samego sędziego lub strony (*iudex suspectus*). Ze względu na zakres opracowania dalszym przedmiotem analizy będzie wyłącznie instytucja wyłączenia sędziego na żądanie/wniosek.

W świetle art. 49 k.p.c. sąd wyłącza sędziego na jego żądanie lub na wniosek strony, jeżeli istnieje okoliczność tego rodzaju, że mogłaby wywołać uzasadnioną wątpliwość co do bezstronności sędziego w danej sprawie, lub też jeśli zachodzą przesłanki, o których mowa w art. 48 k.p.c., stanowiące o wyłączeniu sędziego z mocy ustawy.

Zgodnie z art. 175 ust. 1 Konstytucji RP — uzupełnianego przepisami art. 1 § 2, art. 2 § 1 i art. 82 § 1 p.u.s.p.³ oraz z odpowiednimi przepisami Kodeksu postępowania cywilnego i rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 23 grudnia 2015 r. Regulamin wewnętrznego urzędowania sądów powszechnych,⁴ które zachowało moc na podstawie art. 211 § 2 p.u.s.p. — obowiązkiem, a jednocześnie prawem sędziego jest rozpoznanie przydzielonej mu sprawy i wydanie wyroku (wymierzenie sprawiedliwości). Przewidziany w przepisach ustawy procesowej (art. 48–49 k.p.c.) wniosek o wyłączenie sędziego jest czynnością procesową strony zmierzającą do pozbawienia sędziego tego prawa, z jednoczesnym zwolnieniem go z ustrojowego obowiązku wydania wyroku. W tym samym celu zmierza żądanie sędziego, jeżeli sam wystąpi o wyłączenie.⁵

Należy zauważyć, że aktualne brzmienie art. 49 k.p.c. jest rezultatem wydania przez Trybunał Konstytucyjny wyroku z 24 czerwca 2008 r. (P 8/07),⁶ na mocy którego wskazany przepis w zakresie, w jakim ogranicza przesłankę wyłączenia sędziego jedynie do stosunku osobistego między nim a jedną ze stron lub jej przedstawicielem ustawowym, pomijając inne okoliczności, które mogłyby wywoływać wątpliwości co do bezstronności sędziego, został uznany za niezgodny z art. 45 ust. 1 Konstytucji RP.

Przyczyny uzasadniające wyłączenie przez sąd sędziego na jego żądanie lub na wniosek strony nie zostały przez ustawodawcę wyszczególnione; w art. 49 k.p.c. wskazano bowiem w sposób ogólny, że chodzi o sytuacje, gdy istnieje okoliczność tego rodzaju, że mogłaby ona wywołać uzasadnioną wątpliwość co do bezstronności sędziego w danej sprawie. Z treści art. 49 k.p.c. wynika, że normuje on dwie sytuacje. Pierwsza dotyczy przypadku, gdy żądanie wyłączenia zostało złożone przez samego sędziego, druga natomiast — gdy wniosek taki pochodzi od strony. Wyłączenie sędziego na podstawie art. 49 k.p.c. poddane jest zatem innym rygorom, gdy z żądaniem wyłączenia występuje sędzia, i innym, gdy z wnioskiem występuje strona. Różnicę tę sygnalizuje przede wszystkim sama redakcja powołanego przepisu, który przewiduje dwie formy dla wyrażenia woli przez sędziego i przez stronę. O ile bowiem strona zgłasza wniosek, o tyle sędzia zgłasza żądanie jego wyłączenia.

W przedmiocie należytego oznaczenia strony podmiotowej wyłączenia należy zaznaczyć, że wyłączeniu podlega sędzia. Jest to przy tym wyłącznie ten sędzia, który został wyznaczony do

prawa do sądu. Nie jest ono jedynie instrumentem umożliwiającym wykonywanie innych praw i wolności konstytucyjnych, lecz ma być samoistny i podlega ochronie niezależnie od naruszenia innych praw podmiotowych. Zob. postanowienie TK z 2004.04.14, SK 32/01, OTK-A 2004, nr 4, poz. 35. Szerzej: (Czeszejko-Sochacki 1997, s. 89 i nast.)

2. Por. Ustawa z 1964.11.17 — Kodeks postępowania cywilnego. (zob. Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 14 czerwca 2018 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy — Kodeks postępowania cywilnego. DzU z 2018 r. poz. 1360 ze zm.), (dalej: k.p.c.).

3. Por. Ustawa z 2001.07.27 — Prawo o ustroju sądów powszechnych (zob. Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 14 grudnia 2018 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy — Prawo o ustroju sądów powszechnych. DzU z 2019 r. poz. 52 ze zm.), (dalej: p.u.s.p.).

4. Zob. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 23 grudnia 2015 r. Regulamin urzędowania sądów powszechnych. DzU z 2015 r. poz. 2316 ze zm.), (dalej: reg.sąd.).

5. Zob. Postanowienie SN z 2004.04.21, III CO 2/04, OSNC 2004, nr 12, poz. 207 z omówieniem Strusa (zob. *Przegląd orzecznictwa*, „Pal.”, 2004, t. 49, nr 11/12, s. 246).

6. Zob. OTK-A 2008, nr 5, poz. 84.

rozpoznania i rozstrzygnięcia konkretnej sprawy cywilnej. Zgodnie z postanowieniem SN z 2 czerwca 2010 r. (II UO 1/10)⁷ wyłączenie dotyczy jedynie indywidualnego sędziego, przy czym wyłącznie tego, który rozpatruje konkretną sprawę cywilną, nie zaś sędziego, który dopiero w przyszłości, potencjalnie będzie mógł ją rozpatrywać. Utrwalone orzecznictwo Sądu Najwyższego przyjmuje niedopuszczalność rozstrzygnięcia w przedmiocie wyłączenia sędziego, który nie został wyznaczony do udziału w sprawie.⁸ Niedopuszczalne jest w konsekwencji składanie wniosków o wyłączenie sędziego, który nie został wcześniej wyznaczony do udziału w sprawie. Wniosek o wyłączenie sędziego niewyznaczonego do udziału w sprawie z uwagi na jego bezprzedmiotowość sąd powinien pozostawić bez rozpoznania. W zakresie instytucji wyłączenia sędziego rozpoznającego sprawę indyferentną pozostaje kwestia neutralności bądź stronnictwa innego sędziego, który nie orzeka w sprawie (i być może w ogóle orzekać nie będzie), gdyż względem niego zagadnienie bezstronności w ogóle nie jest aktualne.

Sędzia może występować w postępowaniu cywilnym w różnym charakterze, a mianowicie jako przewodniczący, członek składu kolegiального bądź też nawet jako sąd orzekający jednoosobowo. Może także działać w charakterze samodzielnego organu procesowego, jako sędzia sprawozdawca albo sędzia wyznaczony. Jak wyżej przyjęto, wyłączony może być tylko ten sędzia, który został wyznaczony do rozpoznania i rozstrzygnięcia sprawy cywilnej i bierze udział w jej załatwieniu w jakimkolwiek stadium i na jakimkolwiek jej etapie. Do podejmowania czynności w postępowaniu cywilnym powołany jest przede wszystkim sędzia sprawozdawca, któremu sprawa została przekazana do referatu przez przewodniczącego. Sędzia ten pełni wszystkie funkcje przewodniczącego, zarówno w znaczeniu ustrojowym (jako przewodniczący wydziału), jak i w znaczeniu przewodniczącego posiedzenia (Broniewicz 2008, s. 322).

Wniosek o wyłączenie sędziego pochodzący od strony musi określać osobę (tożsamość) sędziego, którego dotyczy, oraz wskazywać zindywidualizowane przyczyny wyłączenia, a gdy wniosek dotyczy większej liczby sędziów (wszystkich sędziów zajmujących stanowiska w danym sądzie), to wszyscy oni muszą być oznaczeni przez wskazanie imion i nazwisk, a przyczyny wyłączenia powinny być odniesione do każdego z nich odrębnie. Żądając wyłączenia sędziego, strona, poza imiennym wskazaniem, kogo wniosek dotyczy, musi podać okoliczności uprawdopodobniające przyczyny wyłączenia (art. 50 § 1 k.p.c.).⁹

W judykaturze trafnie wskazano, że „wątpliwość co do bezstronności sędziego musi istnieć obiektywnie i poddawać się zewnętrznej weryfikacji oraz ocenie, a nie być tylko subiektywnym przekonaniem określonej osoby”¹⁰. Zauważa się ponadto, że „hipotezie art. 49 k.p.c. odpowiada taka sytuacja, w której strona wykaże istnienie okoliczności uzasadniających wątpliwość co do bezstronności sędziego. Samo przeświadczenie strony co do tego, że sędzia prowadzi proces wadliwie, nie jest przesłanką do żądania wyłączenia sędziego. Strona może zwalczać wadliwe orzeczenie

7. Zob. Lex nr 612106.

8. Co do zasady art. 48 k.p.c. dotyczy wyłączenia sędziego rozpoznającego daną sprawę. Nie oznacza to dopuszczalności żądania wyłączenia sędziego, który w sprawie nie orzeka, i tym samym, co do którego zagadnienie jego bezstronności w ogóle nie jest aktualne (postanowienia SN: z 1966.05.06, I CO 3/66, Lex nr 5981 oraz z 2010.06.02, II UO 1/10, Lex nr 612106). Jednak w innym orzeczeniu uznano, że wniosek o wyłączenie wszystkich sędziów danego sądu jest w istocie równoznaczny z wnioskiem o wyłączenie sądu. Wyłączenie sądu miałyby zaś miejsce wówczas, gdyby między jedną stroną lub jej przedstawicielem a wszystkimi sędziami danego sądu zachodził stosunek osobisty tego rodzaju, że mogłyby wywołać wątpliwość co do każdego z nich (postanowienie SN z 1965.10.08, II PO 7/65, LEX nr 5883; tak też: Manowska (2015, komentarz do art. 48, nb 32). Warto jednocześnie podkreślić, że wniosek o wyłączenie zawierający li tylko aprioryczne założenie, iż sędzia nie jest lub nie będzie w konkretnym postępowaniu bezstronny, bez uprawdopodobnienia zaistniałych wątpliwości, a co za tym idzie — bez uprawdopodobnienia przyczyn wyłączenia, nie spełnia wymogów ustawowych. Zob. także: postanowienie SN z 2012.01.25, SNO 49/11, Lex nr 1215806; postanowienie SN z 2009.12.16, SNO 96/09, OSN-SD 2009, nr 1, poz. 107 oraz postanowienie SN z 2004.11.23, V KK 195/04, OSNKW 2005; z. 1, poz. 5. Por. też: niepublikowane postanowienia SN: z 2009.03.18, WD 1/09; z 2009.05.05 WD 2/09, a także postanowienie SA w Warszawie z 2006.08.22, II AKa 155/06, Prok. i Pr. — wkł. 2007, nr 3, s. 23. W literaturze przedmiotu tak też: Góra-Błaszczkowska (2013, komentarz do art. 50, nb 13) Marciniak i Piasecki (2014, komentarz do art. 50 nb 5).

9. Por. postanowienie SN z 1966.03.24, II PZ 15/66, RPEiS 1966, z. 4, s. 261.

10. Postanowienie SN z 2012.01.11, III KK 214/11, OSNKW 2012, nr 4, poz. 40; wyrok SN z 2018.03.21, V CSK 256/17, Lex nr 2511528; postanowienie SN z 2017.09.14, V CO 165/17, Lex nr 2360540; postanowienie SN z 2017.01.10, III UO 3/16, Lex nr 2203503; wyrok SA w Gdańsku z 2018.03.21, V ACa 823/16, Lex nr 2534763.

wydawane przez sąd za pomocą środków odwoławczych. Nie może natomiast poprzez składanie nieuzasadnionego wniosku o wyłączenie sędziego wpływać na skład sądu rozpoznającego sprawę”¹¹.

1. Wniosek o wyłączenie sędziego a nadużycie praw procesowych

Efektywność postępowania należy do podstawowych założeń postępowania sądowego i stanowi konieczny warunek rzetelnego procesu. Zapewnienie efektywności postępowania wymaga pogodzenia podstawowego celu procesu, jakim jest wydanie sprawiedliwego orzeczenia, z postulatem rozpatrzenia sprawy jak najszybciej i bez nieuzasadnionej zwłoki. Skuteczność ochrony sądowej w znacznym stopniu zależy od tego, jak szybko zostanie udzielona. Nakaz rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki ma rangę konstytucyjną (art. 45 ust. 1 Konstytucji RP); w art. 6 EKPCz¹² został ujęty jako prawo każdego do rozpatrzenia sprawy w rozsądnym terminie, zaś w art. 6 § 1 k.p.c. jest wyrażony przez nałożenie na sąd obowiązku przeciwdziałania przewlekaniu postępowania. Zapewnienie efektywnego — możliwie najszybszego, a jednocześnie respektującego gwarancje procesowe — postępowania należy do sądu, który realizując ten cel, powinien, umiejętnie stosując przepisy postępowania, zapewnić mu właściwy przebieg.¹³ Ponadto w art. 3 k.p.c. nakaz rzetelnego postępowania został sformułowany jako obowiązek stron i uczestników postępowania dokonywania czynności procesowych zgodnie z dobrymi obyczajami, co obejmuje także nienadużywanie praw procesowych. Ten obowiązek, określane w piśmiennictwie jako „ciężar procesowy”, nie został co prawda powiązany z żadną ogólną sankcją, jednak jeżeli strona się z niego nie wywiąże, powinna liczyć się z niekorzystnym skutkiem procesowym, gdyż sąd może taką sytuację uwzględnić przy podejmowaniu decyzji procesowych. Ogólnie rzecz ujmując, działanie niezgodne z dobrymi obyczajami może polegać na tym, że czynności, które są przewidziane przez ustawę i formalnie dopuszczalne, w okolicznościach sprawy są wykorzystywane niezgodnie z funkcją przepisu, w sposób nieodpowiadający rzeczywistemu celowi przyznanego uprawnienia i naruszający prawo drugiej strony do uzyskania efektywnej ochrony prawnej.

Powinność rzetelnego działania przez strony postępowania cywilnego nie jest zagadnieniem nowym, podobnie jak nie jest nowe twierdzenie, że bycie podmiotem konkretnego prawa nie jest tożsame z możliwością dowolnego z niego korzystania, w tym korzystania niezgodnego z celem, dla którego prawo zostało przyznane. Ten aspekt oceny czynności stron był brany pod uwagę w wielu orzeczeniach, w których Sąd Najwyższy stwierdzał, że środki procesowe mające na celu zagwarantowanie stronom ich uprawnień powinny być wykorzystywane w sposób właściwy, służący rzeczywiście realizacji tych uprawnień, a nierzetelne postępowanie strony może uzasadniać odpowiednią reakcję sądu.¹⁴

Jakkolwiek zakaz naruszania praw procesowych nie uzyskał dotychczas statusu normatywnego, konstrukcja ta jest współcześnie w nauce prawa powszechnie uznawana za obowiązującą zasadę prawa procesowego, a wyprowadza się ją z zasady rzetelnego procesu, obowiązku uczciwego (zgodnego z dobrymi obyczajami) działania uczestników postępowania oraz celu (istoty) procesu, którym jest rzeczywista ochrona praw podmiotowych wynikających z prawa materialnego. Zasada ta może znaleźć zastosowanie w sytuacji, w której określone uprawnienie mieści się w dyspozycji normy procesowej, lecz skorzystanie z niego służy innemu celowi niż uzyskanie ochrony praw podmiotowych, a skutek wykonania tego uprawnienia byłby sprzeczny z przeznaczeniem procesowym przepisu i z ekonomią procesową.¹⁵ Zakaz nadużywania praw procesowych umożliwia więc przeciwdziałanie wykorzystywaniu prawa w sposób sprzeczny z funkcją przepisów oraz może mieć znaczenie dla wykładni i stosowania przepisów postępowania przez sąd. Z zawartej w art. 3 k.p.c.

11. Wyrok SN z 2010.05.06, II PK 344/09, Lex nr 603421.

12. Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2. DzU z 1993 r. nr 61 poz. 284 ze zm. (dalej: EKPCz).

13. Por. uchwała SN z 2013.12.11, III CZP 78/13, OSNC 2014, nr 9, poz. 87.

14. Por. Postanowienie SN z 1999.02.23, I CKN 1064/97, OSNC 1999, nr 9, poz. 153 oraz wyroki SN: z 2000.06.01, I CKN 64/00, OSNC 2000, nr 12, poz. 227; z 2002.03.08, III CKN 461/99, niepubl. i z 2009.07.16, I CSK 30/09, niepubl.

15. Por. Uchwała SN z 2013.12.11, III CZP 78/13, OSNC 2014, nr 9, poz. 87.

klauzuli dobrych obyczajów wynika nałożenie na strony powinności rzetelnego wykorzystywania swoich uprawnień. Ma to istotne znaczenie również z tej przyczyny, że ustawa nie przewiduje żadnej ogólnej sankcji stosowanej w wypadku nadużycia praw procesowych, a szczególne regulacje, które można uznać za wprowadzające rodzaj sankcji, pozostają jednostkowe (np. art. 103 § 1, art. 213 § 2, art. 531 zd. 1 k.p.c.).

Instytucja wyłączenia sędziego, która stwarza stronie procesowej możliwość skorzystania z uprawnienia do kwestionowania bezstronności sędziego, nierzadko jest wykorzystywana w celu „obstrukcji procesowej”. Wprowadzone przez ustawodawcę instrumenty mające na celu zapobieganie nadużywaniu tej instytucji przez czasowe ograniczenie powoływania przyczyn uzasadniających wyłączenie sędziego (art. 50 § 2 k.p.c.) oraz zastosowanie — w określonych przez prawo okolicznościach — sankcji odrzucenia wniosku (art. 531 k.p.c.) nie stanowią wystarczającej bariery zapobiegającej nadużywaniu tej instytucji w celach obstrukcyjnych, zmierzających jedynie w kierunku przewlekłości postępowania. W orzecznictwie Sądu Najwyższego wskazuje się w tym zakresie, że zgłaszanie w toku sprawy wniosków o wyłączenie sędziego (sędziów) może stanowić — w okolicznościach sprawy — nadużycie praw procesowych.¹⁶ Podkreśla się przy tym, że przez nadużycie praw procesowych należy rozumieć każdy przypadek takiego skorzystania przez stronę (uczestnika postępowania) z postępowania cywilnego, które służy innym celom niż uzyskanie ochrony praw podmiotowych, a więc korzystania z przepisów procesowych w sposób obiektywnie sprzeczny z ich treścią i wynikającym z nich obowiązkiem zachowania uczciwości procesowej.

Zakaz nadużycia praw procesowych jest zasadą prawa. Zasada prawa może, ale nie musi być skodyfikowana. W polskim postępowaniu cywilnym mimo że zasada zakazu nadużycia praw procesowych nie została skodyfikowana, to można ją wyinterpretować z treści art. 3 k.p.c., który nakłada na strony obowiązek dokonywania czynności procesowych zgodnie z dobrymi obyczajami; ponadto zasadę tę należy uznać za obowiązującą ze względów moralnych i prakseologicznych.¹⁷ W wyroku z 1 czerwca 2000 r.¹⁸ Sąd Najwyższy wskazał, że środki procesowe mające na celu zagwarantowanie stronom ich praw powinny być wykorzystywane w sposób służący ich realizacji, a prawa obu stron (wszystkich uczestników) powinny być chronione w taki sam sposób. Oczywiście jest, że orzeczenie wydane po długotrwałym postępowaniu może utracić nie tylko swój walor ekonomiczny, lecz także psychologiczny i moralny. Sąd Najwyższy niejednokrotnie zwracał uwagę na negatywne następstwa tolerowania wykorzystywania przez stronę jej uprawnień w celu przewlekania, a nawet uniemożliwienia prowadzenia procesu. Wskazywał, że tego rodzaju nierzetelne postępowanie strony może uzasadniać odpowiednią reakcję sądu.¹⁹ Zwracać należy uwagę, by w okolicznościach danej sprawy nie było podstaw do uznania, że dochodzi do nadużywania tego uprawnienia przez stronę, która wykorzystuje je wyłącznie w celu przewlekania czy wręcz uniemożliwienia prowadzenia procesu. Zważyć przy tym należy, że środki procesowe, również te, które mają na celu zagwarantowanie stronom ich praw, powinny być wykorzystywane w sposób właściwy i służący ich realizacji. Nie sposób uznać, by sąd pozbawiony był możliwości oceny działań procesowych stron w takim też kontekście. Prawa obu stron (wszystkich uczestników) postępowania sądowego powinny być chronione w taki sam sposób, a zatem bierność sądu w wypadkach, gdy jedna ze stron uporczywie podejmuje działania uniemożliwiające prawidłowy tok procesu, godziłaby w istotne prawa drugiej strony mogącej oczekiwać rozstrzygnięcia i zakończenia sprawy w rozsądnym terminie. Sąd zatem może i powinien przeciwdziałać podejmowaniu przez stronę czynności paraliżujących tok postępowania. Prawidłowe zastosowanie tej zasady wymaga pogodzenia jej z gwarancjami procesowymi i poszanowaniem prawa do sądu.

2. Uwagi szczegółowe

Instytucję wyłączenia sędziego od rozpoznania sporu należy postrzegać jako gwarancję bezstronności sądu. Jest jednak jasne, że może być ona wykorzystywana w sposób instrumentalny przez

16. Por. Wyrok SN z 2015.11.25, II CSK 752/14, Lex nr 1943239.

17. Zob. Uzasadnienie wyroku SN z 2015.11.25, II CSK 752/14, Lex nr 1943239.

18. I CKN 64/00, OSNC 2000, nr 12, poz. 227.

19. Tak: uzasadnienie postanowienia SN z 1999.02.13, I CKN 1064/97, OSNC 1999, nr 9, poz. 153.

stronę, która chce odwlec w czasie wydanie wyroku. Konstrukcją wyłączenia sędziego posługują się również osoby sfrustrowane i przejawiające skrajną postawę roszczeniową. Wyznaczniki te powodują, że przepisy art. 48 i 49 k.p.c. powinny być interpretowane w sposób ścisły i zindywidualizowany.

Wniosek o wyłączenie sędziego jest czynnością procesową podejmowaną przez uczestnika postępowania cywilnego, która stanowi przejaw jego oświadczenia woli, a zatem zmierza do wywołania określonego skutku procesowego. Wniosek ten jest prawnym sposobem realizacji prerogatywy procesowych uczestnika postępowania. Jako kategoria czynności postępowania podporządkowany jest przede wszystkim zasadzie formalizmu. Zgodnie z założeniami zasady formalizmu czynności postępowania cywilnego zostały normatywnie uregulowane w zakresie formy, czasu i miejsca ich dokonania. Obok składników podstawowych każdego pisma procesowego wniosek o wyłączenie sędziego musi zawierać konstytutywne składniki kwalifikowanego pisma procesowego. Dodatkowe elementy obligatoryjne treści tego wniosku wynikają przede wszystkim z przepisu art. 50 § 1 i 2 k.p.c. Wniosek o wyłączenie sędziego powinien zawierać w szczególności oznaczenie sędziego, którego wyłączenia strona się domaga, wskazanie podstawy wyłączenia sędziego wraz z jej uzasadnieniem oraz uprawdopodobnienie przyczyny wyłączenia.

Trybunał Konstytucyjny wyraźnie podkreślił gwarancyjne znaczenie instytucji wniosku o wyłączenie sędziego w aspekcie zapewnienia prawa do rzetelnego procesu. Gwarancyjne znaczenie ma tak wniosek, jak i mechanizm rozpatrywania wniosków.²⁰ Ponadto w świetle § 15 Zbioru zasad etyki zawodowej sędziów sędzia może złożyć wniosek o wyłączenie z rozpoznania sprawy tylko wtedy, gdy istnieją do tego uzasadnione podstawy.²¹ Niedopuszczalne jest nadużywanie instytucji wyłączenia sędziego tak przez samego sędziego, jak i strony procesu. Obowiązkiem jednak merytorycznym sądu jest rozpoznanie wniosku o wyłączenie sędziego także wtedy, gdy wniosek taki od samego początku (już „na pierwszy rzut oka”) jawi się jako bezzasadny, i to w stopniu niewątpliwym, niewymagającym głębszej analizy czy dokładnego rozważenia stanu faktycznego lub prawnego (Łazarska 2012, s. 537 i nast.).

Istotny problem praktyczny powstanie w sytuacji, gdy wniosek strony/uczestnika postępowania dotyczy wyłączenia kilku (a nawet grupy) sędziów danego sądu (bądź wszystkich sędziów) niepowołanych do składu orzekającego w konkretnej sprawie cywilnej (*in abstracto*). Problem ten dotyczy więc dopuszczalności objęcia kilku sędziów jednym wnioskiem o wyłączenie. Przyjmując nawet wstępnie potencjalną możliwość złożenia takiego wniosku, nie ulega wątpliwości, że prawidłowe i staranne działanie nakazuje złożenie wówczas tylu indywidualnych wniosków, ilu jest sędziów objętych zarzutem podejrzenia o stronniczość. Z drugiej strony, powołując się na zasady ekonomiki procesowej, możliwe do obrony byłoby stanowisko, że wystarczy złożenie jednego zbiorowego wniosku, łączącego w sobie treść wniosków odrębnych. Osiągnięcie rezultatu w postaci wyłączenia wszystkich sędziów danego sądu jest możliwe tylko w razie wykazania, że wobec każdego z nich zachodzą rzeczywiste podstawy wyłączenia. Należy sądzić, iż wykazanie to może nastąpić zarówno poprzez złożenie odpowiedniej liczby wniosków indywidualnych, jak i jednego wniosku zbiorowego (Derlatka 2016, s. 322). W dotychczasowym orzecznictwie Sądu Najwyższego wskazano, że możliwe jest żądanie wyłączenia wszystkich sędziów danego sądu.²² W tym celu jednak należy uzasadniać indywidualnie wnioski dotyczące każdego sędziego osobno. Wnioski te w swej istocie zmierzają do wyłączenia sądu,²³ ale za taki wniosek uznać ich nie można,²⁴ natomiast pozytywne ich załatwienie powoduje konieczność stosowania art. 44 k.p.c.²⁵

20. Zob. Wyrok TK z 2010.06.02, SK 38/09, OTK-A 2010, nr 5, poz. 46.

21. Zob. załącznik do uchwały nr 25/2017 Krajowej Rady Sądownictwa z 2017.01.13 w sprawie zbioru zasad etyki zawodowej sędziów i asesorów sądowych, [@:] <http://www.krs.pl/admin/files/dls-zzez/sed2.pdf>.

22. Por. postanowienie SN z 2004.04.21, III CO 2/04, OSNC 2004, nr 12, poz. 207 oraz postanowienie SN z SN z 2004.07.03, III CZ 97/04, niepubl.

23. Por. postanowienie SN z 1965.09.23, II PO 5/65, NP 1966, nr 4, s. 525 z glosą Siedleckiego oraz z omówieniem Siedleckiego (zob. *Przegląd orzecznictwa*. “PiP”, 1967, nr 4/5, s. 738) i Wengerka (zob. *Przegląd orzecznictwa*. “NP”, 1966, nr 12, s. 1551).

24. Por. także postanowienie SN z 2004.07.14, IV CO 8/04, LEX nr 1125167.

25. Braki lub niedokładności wniosku uniemożliwiają nadanie mu właściwego biegu, co oznacza, że zachodzi podstawa do wszczęcia postępowania przewidzianego w art. 130 i n. k.p.c.; przeprowadza je sąd (przewodniczący), w którym sprawa się toczy (postanowienie SN z 2004.04.21, III CO 2/04, OSNC 2004, nr 12, poz. 207 z omówieniem

Dopuszczalność żądania wyłączenia kilku sędziów za pomocą jednego wniosku ma swoje konsekwencje w zakresie treści tego pisma procesowego. Wniosek o wyłączenie sędziego wymaga dokładnego określenia tożsamości sędziego, tzn. jego imienia i nazwiska. Wniosek dotyczący wyłączenia wszystkich (kilku) sędziów danego sądu musi zatem obejmować dokładne oznaczenie ich imion i nazwisk oraz precyzyjne sformułowanie i uprawdopodobnienie zarzutów wskazujących na naruszenie bezstronności przez każdego z nich.²⁶ Każdy indywidualny zarzut podejrzenia o stronniczość musi zostać skorelowany z konkretnym sędzią. Należy przy tym pamiętać, iż dla formalnej skuteczności wniosku istotne pozostaje, by sędziowie w nim wskazani zostali już wyznaczeni do rozpoznania danej sprawy cywilnej.²⁷ W orzecznictwie wskazuje się, iż wniosek niezawierający wskazania stronnicych sędziów (sędziego) i stawianych im zarzutów należałoby traktować jako żądanie „prewencyjnego” wyłączenia sędziów danego sądu.²⁸ W tym kontekście trafny jest pogląd, iż pismo procesowe może zostać zaklasyfikowane jako wniosek o wyłączenie sędziego dopiero wówczas, gdy odnosi się do określonego sędziego (sędziów) i opiera się na takich okolicznościach, które wymagają oceny, czy wątpliwości co do jego bezstronności są uzasadnione.²⁹

Sąd Najwyższy w ramach swej wykładni wyraźnie wskazał, że wymóg precyzyjnego oznaczenia sędziego, którego wyłączenia strona się domaga, ma charakter całkowicie elementarny.³⁰ Podkreśla to fakt, iż dane obejmujące imiona i nazwiska sędziów tworzących składy rozpoznające poszczególne sprawy cywilne są jawne i powszechnie dostępne.³¹

Biorąc pod uwagę nawet brzmienie art. 50 k.p.c. *in extenso*, w przedmiotowym wniosku należy oznaczyć sędziego, nie zaś sąd podlegający wyłączeniu. Mimo absencji w polskim systemie prawa instytucji „wyłączenia sądu” w praktyce wymiaru sprawiedliwości często dochodzi do składania wniosków o wyłączenie sądu. Rodzi to problem w zakresie prawidłowej kwalifikacji prawnej pism procesowych tego typu. Bezdyskusyjne jest, iż rozstrzygające znaczenie powinna mieć zawsze treść oświadczenia woli zawarta w piśmie procesowym, nie zaś jego nazwa. Pismo procesowe zawierające wniosek o wyłączenie sądu wyjątkowo może być jednak kwalifikowane jako wniosek o wyłączenie wszystkich sędziów tego sądu, przed którym sprawa się toczy. Sąd Najwyższy uznał, iż kwalifikacja taka jest możliwa, gdy strona uprawdopodobni, że między nią albo drugą stroną a tymi sędziami istnieje stosunek osobisty mogący wywołać wątpliwości co do ich bezstronności

Strusa (zob. *Przegląd orzecznictwa*. „Pal.” 2004, t. 49, nr 11/12, s. 246 oraz postanowienie SN z 2005.02.11, III CO 14/04, Lex nr 1503151).

26. Zob. Postanowienie SN z 2004.04.21, III CO 2/04, OSNC 2004, nr 12, poz. 207.

27. Zob. Postanowienie SN z 2010.02.11, WD 1/10, OSNwSK 2010, nr 1, poz. 301. Można przytoczyć zapadłe na gruncie procedury karnej postanowienie SN z 2004.11.23, V KK 195/04, OSNKW 2005, nr 1, poz. 5, w którym wyrażone zostało odosobnione, a zarazem dość kontrowersyjne stanowisko. Sąd Najwyższy przyjął mianowicie, iż wniosek o wyłączenie sędziego niewyznaczonego do składu orzekającego posiada charakter warunkowy, czyniący go aktualnym i nadającym się do rozpoznania dopiero z chwilą wyznaczenia do udziału w sprawie sędziego wskazanego w tym wniosku. W świetle tego poglądu sędzia objęty takim wnioskiem może rozstrzygać w przedmiocie wyłączenia sędziego wyznaczonego, to nie jego bowiem dotyczy rozpoznawany wniosek. Fakt objęcia tego sędziego wnioskiem o wyłączenie, którego potrzeba rozpoznania może w ogóle nie powstać, pozostaje bez związku z zakazem określonym w art. 42 § 4 zd. 2 k.p.k. Tym samym Sąd Najwyższy dopuścił składanie „warunkowych” wniosków o wyłączenie sędziego.

28. Por. Postanowienie NSA w Warszawie z 2008.09.15, II FZ 397/08, Lex nr 493907.

29. Zob. Postanowienie NSA w Warszawie z 2008.06.16, II OW 46/08, Lex nr 493708.

30. Zob. postanowienie SN z 2004.04.21, III CO 2/04, OSNC 2004, nr 12, poz. 207 z omówieniem Strusa (zob. *Przegląd orzecznictwa*. „Pal.”, 2004, t. 49, nr 11/12, s. 246); wyrok SN z 2011.11.25, II CSK 182/11, Lex nr 1102847 oraz postanowienia SN: z 1965.09.23, II PO 5/65, NP 1966 nr 4, s. 525, z głosem Siedleckiego i z 2004.04.21, III CO 2/04, OSNC 2004 nr 12, poz. 207, a także postanowienie SA w Krakowie z 2013.01.24, I ACz 2185/12, Lex nr 1267325. Por. także postanowienie SN — Izba Pracy, Ubezpieczeń Społecznych i Spraw Publicznych z 2014.12.18, III SPP 232/14, Lex nr 1616916.

31. Warto przytoczyć jednak odmienny pogląd wyrażony w tej materii w orzecznictwie sądowno-administracyjnym. Twierdzi się tam bowiem, iż żaden przepis nie wymaga, aby przyczyny wyłączenia były zindywidualizowane w stosunku do każdego sędziego objętego wnioskiem o wyłączenie. Wskazuje się ponadto, że strona nie musi znać z imienia i nazwiska sędziów, których dotyczy wnioski, i może określić ich jedynie w sposób możliwy do zindywidualizowania. Por. w szczególności argumenty zawarte w uzasadnieniu postanowienia NSA z 2006.05.12, II OZ 490/06, Lex nr 1405517 oraz postanowienia WSA w Opolu z 2006.07.17, II SO/Op 77/05. Nie jest to jednak stanowisko jednolite. Można bowiem wskazać również na grupę orzeczeń, w których podkreślono obowiązek dokładnego wskazania tożsamości sędziów objętych wnioskiem — por. postanowienie NSA w Warszawie z 2012.03.14, I OZ 146/12, Lex nr 1125359; postanowienie NSA w Warszawie z 2011.12.08, I OZ 995/11, Lex nr 1149716; postanowienie NSA w Warszawie z 2008.12.02, I OZ 886/08, Lex nr 564267.

(art. 49 i 50 § 1 k.p.c.).³² Jeżeli zatem mimo błędnej nazwy pisma procesowego strona zamieści w nim konstytutywne elementy wniosku o wyłączenie wszystkich sędziów danego sądu, wskazując i uprawdopodobniając przyczyny wyłączenia każdego z tych sędziów, wówczas pismo takie zostanie rozpoznane. W przypadku natomiast, gdy powyższe warunki nie zostaną spełnione, wniosek o wyłączenie sądu jako niedopuszczalny zostanie odrzucony.³³ Z uwagi na szeroki katalog środków służących uprawdopodobnieniu podstaw wyłączenia należy w tej płaszczyźnie podkreślić doniosłą rolę teorii swobodnej oceny dowodów. Opiera się ona na sędziowskim nieskrępowanym uznaniu, czy ustalenia faktyczne dokonane na podstawie uprawdopodobnienia są na tyle wiarygodne, że można je uwzględnić jako element kreowanego przez stronę stanu faktycznego. To na jej podstawie sąd rozpoznający wniosek o wyłączenie rozstrzygnie, czy wskazane w nim okoliczności rzeczywiście budzą wątpliwości co do bezstronności sędziego w danej sprawie.³⁴

Reasumując, art. 49 k.p.c. określający dopuszczalność wyłączenia nie daje podstaw do żądania wyłączenia całego sądu, a jedynie wyłączenia ściśle oznaczonej osoby lub ściśle oznaczonych osób. Ustawodawcy na gruncie Kodeksu postępowania cywilnego nie jest znana instytucja wyłączenia całego sądu lub odesłania do innego sądu z powodu „podejrzewania” całego sądu o możliwy brak bezstronności w sprawie. Jakkolwiek nie jest dopuszczalne wyłączenie całego sądu, to jednak możliwe jest kolejne wyłączenie poszczególnych sędziów danego sądu, jeżeli co do każdego z nich z osobna zachodzi przyczyna uzasadniająca jego wyłączenie. Nie można jednak zgodzić się z poglądem, że same tylko wątpliwości strony co do tego, że sędzia nie jest bezstronny — bliżej nieskonkretyzowane — są przesłanką do żądania jego wyłączenia. Przyjęcie takiego założenia prowadzić może wprost do paraliżowania funkcjonowania organów wymiaru sprawiedliwości w sytuacji, gdy instytucja wniosku o wyłączenie sędziego będzie wykorzystywana instrumentalnie. Wniosek taki musi być zatem uzasadniony właśnie istnieniem wątpliwości co do bezstronności sędziego (stwierdzeniem okoliczności tego rodzaju, że mogłaby ona wywołać uzasadnioną wątpliwość w tym zakresie), a nie tylko samym ich sformułowaniem.

Polskie prawo procesowe cywilne tradycyjnie nie zawiera żadnych regulacji dotyczących instytucji „wyłączenia sądu” (w sensie instytucjonalno-organizacyjnym) od rozpoznania sprawy, lecz „wyłączenia sędziego” (sędziego jako ściśle zindywidualizowanej osoby, wchodzącej w skład danego, wyznaczonego do rozpoznania określonej sprawy składu orzekającego; członka sądu/sądu w ujęciu procesowym, jako sądu orzekającego — niezależnie od roli pełnionej przez tę osobę w wymienionym sądzie).

Nie ulega wątpliwości, że prawo do rzetelnego procesu może być nadużywane przez instytucję wyłączenia sędziego. Nie można bowiem inaczej określić choćby wniosku o wyłączenie wszystkich sędziów wydziału/izby czy nawet sędziów całego sądu (co w szczególności w odniesieniu do sędziów Sądu Najwyższego czyniłoby niemożliwym określenie następczo właściwego organu do rozpoznania takiego wniosku). Bezsposornie przepisy art. 49 i n. k.p.c. nie przewidują wyłączenia całego sądu ani jednego z jego wydziałów czy też izb,³⁵ co rozciągnąć należy, biorąc pod uwagę efekt wykładni funkcjonalno-celowościowej tychże regulacji, na wszystkich sędziów *in gremio* całego takiego sądu czy przynależnych służbowo do jakiegokolwiek jego jednostki organizacyjnej. Takim niekorzystnym zjawiskom przeciwstawia się Sąd Najwyższy w postanowieniu z 21 kwietnia 2004 r. wyrażającym tezę: „Wniosek o wyłączenie sędziego musi określać osobę (tożsamość) sędziego, którego dotyczy, oraz wskazywać zindywidualizowane przyczyny wyłączenia. Jeżeli wniosek dotyczy większej liczby sędziów, wszyscy oni muszą być oznaczeni przez wskazanie imion i nazwisk, a przyczyny wyłączenia powinny być odniesione do każdego z nich”.³⁶

W orzecznictwie wskazano też wprost, że odrzuceniu, jako niedopuszczalny, podlega wniosek o wyłączenie sądu w znaczeniu ustrojowym.³⁷ Sąd Najwyższy podkreślał ponadto wielokrotnie,

32. Zob. Postanowienie SN z 1995.01.20, II PO 1/95, OSNAPiUS 1995, nr 11, poz. 138.

33. Zob. Postanowienie SN z 1999.12.08.12, III AO 54/99, M. Praw. 2000, nr 5, s. 269.

34. Zob. Marszałkowska-Krześ Elwira: Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz on-line, 2012, Legalis.

35. Zob. Postanowienie SN z 2005.02.11, III CO 14/04, Lex nr 1503151.

36. Zob. Postanowienie SN z 2004.04.21, III CO 2/04, OSN Izba Cywilna 2004, nr 12, poz. 207.

37. Por. postanowienie SN z 1999.12.08, III AO 54/99, M. Praw. 2000, nr 5, s. 269 oraz postanowienie SA w Gdańsku z 2009.06.16, I ACz 674/09, Lex nr 524888. Zob. też: postanowienie SN z 2004.02.09 r. I PZ 130/03, Lex nr 1126812.

że „Kodeks postępowania cywilnego nie przewiduje instytucji wyłączenia całego sądu”.³⁸ Należy zwrócić uwagę na najważniejsze z tej perspektywy judykaty, w świetle których:

- oddaleniu podlega wniosek o wyłączenie wszystkich sędziów, w którym nie wykazano przesłanek z art. 49 k.p.c.,³⁹
- wyłączenie sędziego musi mieć podstawę prawną,⁴⁰
- bezzasadny wniosek o wyłączenie wszystkich sędziów sądu II instancji podlega oddaleniu,⁴¹
- wyłączenie wszystkich sędziów danego sądu może nastąpić tylko wówczas, gdy żądający wyłączenia wykaże, że co do każdego z sędziów indywidualnie zachodzą przyczyny wyłączenia przewidziane w art. 48 lub 49 k.p.c.,⁴²
- wniosek o wyłączenie wszystkich sędziów danego sądu lub wydziału (art. 49 k.p.c.) wymaga ścisłego określenia wszystkich sędziów, których wniosek dotyczy, przez wskazanie ich imion i nazwisk oraz opisanie w stosunku do każdego z nich indywidualnie przyczyn wyłączenia; wniosek nieodpowiadający tym wymaganiom podlega uzupełnieniu w trybie art. 130 k.p.c.,⁴³
- ogólne zarzuty o braku bezstronności sędziów i ich „garbatej” moralności, niczym zresztą niewykazane, nie są okolicznościami, o których mowa w art. 49 k.p.c.,⁴⁴
- wniosek o „wyłączenie sądu” jako nieprzewidziany przepisami Kodeksu postępowania cywilnego jest niedopuszczalny i podlega odrzuceniu,⁴⁵
- przepisy art. 49 i n. k.p.c. nie przewidują — znanego w innych systemach — wyłączenia całego sądu jako organu władzy publicznej,⁴⁶
- strona może złożyć wniosek o wyłączenie wszystkich sędziów danego sądu, który w swej istocie będzie wnioskiem o wyłączenie całego sądu od rozpoznania sprawy; może to mieć miejsce wówczas, gdyby między jedną ze stron lub jej przedstawicielem a wszystkimi sędziami danego sądu zachodzi stosunek tego rodzaju, że mógłby wywołać wątpliwości co do bezstronności każdego z nich.⁴⁷

Jakkolwiek można mieć do czynienia z ustrojową podstawą wyłączenia, którą strona wiąże np. z cechami fizycznymi sędziego, to jednak gdy twierdzenia wniosku nie odnoszą się w ogóle do sytuacji procesowej sędziego, wskazując np. irracjonalne zarzuty oraz fakty niezwiązane w jakikolwiek sposób z podstawami wyłączenia, uzasadniony wydaje się wniosek o braku przesłanek do jego merytorycznego rozpoznania. *De lege lata* wniosek o „wyłączenie sądu” nie może być jednak odrzucony *a limine* jako niedopuszczalny. Jakkolwiek przepisy Kodeksu postępowania cywilnego nie znają takiej instytucji w ujęciu procesowym, to nie przewidują także generalnej podstawy prostego odrzucenia wniosków błędnych, pozbawionych podstaw prawnych czy bezzasadnych (Reiwer 2016, s. 259). Odnotować jednak należy postanowienie Sądu Najwyższego z 8 grudnia 1999 r. (III AO 54/99),⁴⁸ w którym wskazano, że wniosek o wyłączenie sądu jako nieprzewidziany w art. 48–52 k.p.c. jest niedopuszczalny i dlatego podlega odrzuceniu.⁴⁹ W szczególności analiza postanowień Sądu Najwyższego z 21 listopada 1957 r.⁵⁰ i 8 października 1965 r.⁵¹ skłania również ku stanowisku, że sąd ma obowiązek zbadania, czy intencja wnioskodawcy zamyka się rzeczywiście w żądaniu

38. Zob. Postanowienie SN z 2004.07.14, IV CO 8/04, Lex nr 1125167; postanowienie SN z 2005.02.11, III CO 14/04, Lex nr 15003151. Zob. też ciekawe uwagi na temat instytucji wyłączenia sędziego na tle przedwojennej ustawy procesowej: (Gołąb 1930, s. 64–66; Korzonek 1931, s. 74–114).

39. Zob. Postanowienie SN z 2000.04.12, IV CO 8/00, niepubl.

40. Zob. Postanowienie SN z 2000.10.24, V CO 9/00, niepubl.

41. Zob. Postanowienie SN z 2003.03.11, I CO 5/03, niepubl.

42. Zob. Postanowienie SN z 2000.07.13, II CO 4/00, niepubl.

43. Zob. Postanowienie SN z 2005.02.11, III CO 14/04, niepubl.

44. Zob. Postanowienie SN z 2004.11.09, V CZ 124/04, niepubl.

45. Por. postanowienie SN z 1999.12.08, III AO 54/99, M. Praw. 2000, nr 5, s. 269.

46. Por. m.in. orzeczenia SN: z 1957.11.21, I CO 27/57, OSP 1958, nr 5, poz. 141 oraz z 1965.09.23, II PO 5/65, NP 1966, nr 4, s. 525.

47. Zob. Postanowienie SN z 1965.10.08, II PO 7/65, Lex nr 5883; postanowienie SN z 1965.09.23, II PO 5/65, NP 1966, nr 4, s. 525; postanowienie SN z 1966.10.13, I CO 7/66, Lex nr 6058.

48. Zob. M. Praw. 2000, nr 5, s. 269.

49. Podobnie postanowienie SA w Gdańsku z 2009.06.16, I ACz 674/09, Lex nr 524888.

50. Zob. I CO 27/57, OSNCK 1958, nr 5, poz. 141.

51. Zob. II PO 7/65, Lex nr 5883.

„wyłączenia sądu”, czy też we wniosku wskazano racjonalne argumenty za wyłączeniem wszystkich sędziów danego sądu. W tym ostatnim przypadku sąd nie powinien odrzucać wniosku (nie jest on już oczywiście bezzasadny przynajmniej w ujęciu normatywnym) bez żądania wyjaśnień od strony, ale powinien, kierując się dążeniem do wykluczenia wszelkich racjonalnych zarzutów wobec jego bezstronności, wezwać ją do uzupełnienia braków formalnych wniosku poprzez wskazanie imiennie sędziów nim objętych, okoliczności usprawiedliwiających wyłączenie każdego z nich oraz uprawdopodobnienie podniesionych zarzutów. Wydaje się, że dopiero wówczas wobec kategorycznego żądania strony „wyłączenia sądu” jako takiego wniosek odpowiadać będzie dotychczasowemu pojęciu „oczywistej bezzasadności”, a *de lege lata* jako niedopuszczalny, nieznanym ustawie, podlegać będzie odrzuceniu (Gudowski 2013, s. 430).

Podsumowanie

Zgodnie z art. 45 ust. 1 Konstytucji RP każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd. Trybunał Konstytucyjny wielokrotnie w swoim orzecznictwie wskazywał, że na prawo do sądu składają się:

- prawo dostępu do sądu, tj. prawo uruchomienia procedury przed sądem – organem o określonej charakterystyce: niezależnym, bezstronnym i niezawisłym;
- prawo do odpowiedniego ukształtowania procedury sądowej zgodnie z wymogami sprawiedliwości i jawności;
- prawo do wyroku sądowego, tj. prawo do uzyskania wiążącego rozstrzygnięcia danej sprawy przez sąd.⁵²

Potwierdzając dotychczasową linię orzeczniczą, Trybunał dokonał jej rozwinięcia w wyroku z 24 października 2007 r.,⁵³ stwierdzając, że konstytucyjne prawo do sądu obejmuje też czwarty, istotny element, a mianowicie prawo do odpowiedniego ukształtowania ustroju i pozycji organów rozpoznających sprawy.⁵⁴ Konstytucyjna charakterystyka prawa do sądu zawiera zatem zarówno ustrojowe, jak i proceduralne elementy.

Kodeks postępowania cywilnego w przepisach art. 48–53 ustanowił i uregulował instytucję wyłączenia sędziego: z mocy samej ustawy, na żądanie sędziego i na wniosek strony. Nie wprowadził natomiast „wyłączenia sądu”. Przekonują o tym zwłaszcza przepisy art. 50 § 1 i art. 52 § 1 k.p.c. przewidujące wyraźnie „wniosek o wyłączenie sędziego”.⁵⁵ Instytucja wyłączenia sędziego narażona jest na liczne niebezpieczeństwa i nadużycia ze strony podmiotów, którym zależy na celowym przeciągnięciu sprawy, paraliżu toczącego się postępowania lub po prostu na wypaczeniu jej sensu i znaczenia przez zachowania wynikające z pieniactwa i nieprzemyslenia podejmowanych w toku postępowania czynności (Zembrzuski 2006, s. 45).

Ustawa procesowa obejmuje zespół norm prawa formalnego regulujących postępowanie przed sądami i innymi organami wymiaru sprawiedliwości, a jednym z celów tego postępowania jest urzeczywistnianie przepisów prawa materialnego oraz ich egzekwowanie. Ustawodawca, nadając czynnościom sądu, stron i innych osób biorących udział w postępowaniu określoną formę, oznaczając czas i miejsce ich dokonywania, a także normując wiązane z ich podjęciem lub zaniechaniem skutki, czyni postępowanie sądowe sprawnym, skutecznym i przewidywalnym. Organy procesowe oraz strony i inni uczestnicy postępowania mogą zatem podejmować wyłącznie czynności przewidziane i normowane przez prawo; inne czynności, a także te, którym nadano wadliwą (nieodpowiednią) formę lub które podjęto z naruszeniem ustanowionego terminu, są niedopuszczalne albo bezskuteczne. Dokonanie czynności niedopuszczalnej (nieprzewidzianej przez prawo procesowe) lub

52. Por. np. wyroki TK: z 1999.03.16, SK 19/98, OTK 1999, nr 3, poz. 36; z 2002.12.11, SK 27/01, OTK-A 2002, nr 7, poz. 93.

53. Zob. SK 7/06, OTK-A 2007, nr 9, poz. 108.

54. Pogląd ten Trybunał Konstytucyjny potwierdził w swym wyroku z 2007.11.14, SK 16/05, OTK-A 2007, nr 10, poz. 124.

55. Zob. postanowienie SN z 1999.12.08.12, III AO 54/99, M. Praw. 2000, nr 5, s. 269 oraz Gudowski i Jędrzejewska w: (Ereciński 2016).

wniesienie nieznanego prawu procesowemu środka prawnego skutkuje jego odrzuceniem, a więc wydaniem formalnego orzeczenia negatywnego, wskazującego na niedopuszczalność orzekania przez sąd w kwestii, której czynność (środek prawny) dotyczy.⁵⁶

Złożenie wniosku o wyłączenie wszystkich sędziów nie jest wyłącznie zwykłą czynnością procesową związaną z postępowaniem przed sądem — jest czynnością, która uruchamia postępowanie o charakterze ustrojowym, nie zaś procesowym, i nie zmienia tego okoliczność, że sama instytucja wyłączenia jest uregulowana wśród przepisów postępowania cywilnego.⁵⁷

Nie ulega wątpliwości, że wnoszony w toku postępowania cywilnego wniosek strony o wyłączenie powinien obejmować wskazanie faktów (zdarzeń) w odniesieniu do każdego z sędziów. Brak przytoczenia faktów, na których strona opiera istnienie — z reguły trudno uchwytnych dla otoczenia — przejawów stosunków natury osobistej przewidzianych w art. 49 k.p.c. sprawia, że wniosek zmierzający do wyłączenia wszystkich sędziów sądu, w którym sprawa zawisła, bazuje na domysłach, przypuszczeniach czy też subiektywnych odczuciach (przekonaniach). Stwarzając w ustawodawstwie zwykłym warunki do realizacji konstytucyjnych zasad wymiaru sprawiedliwości przez bezstronny i niezawisły sąd orzekający, ustawa wymaga wskazania i konkretyzacji szczególnych przyczyn sprawiających, że działalność każdego z sędziów orzekających polegająca na wiążącym rozstrzygnięciu sporu o prawo może nie spełnić przytoczonych wymagań konstytucyjnych.

Prawo do sądu, o którym mowa w art. 45 ust. 1 Konstytucji RP oraz w art. 6 EKPCz, obejmuje m.in. prawo do ukształtowania procedury sądowej zgodnie z postulatami sprawiedliwości i jawności, ujmowane także jako prawo do rzetelnego procesu. Urzeczywistnienie celu rzetelnego procesu nakłada określone obowiązki na sąd oraz określone ciężary procesowe na strony. Na oceniane z tej perspektywy obowiązki sądu składa się m.in. powinność respektowania i realizowania zasady efektywności postępowania oraz zasady równouprawnienia stron. Efektywność postępowania rozumiana jako godząca postulat wydania sprawiedliwego orzeczenia w warunkach poszanowania gwarancji procesowych stron z postulatem rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki (por. art. 45 ust. 1 Konstytucji RP, art. 6 EKPCz i art. 6 § 1 k.p.c.) wymaga podejmowania przez sąd działań zapobiegających obstrukcji procesowej, zapewniających właściwy przebieg postępowania, respektujących zasadę równouprawnienia stron, zgodnie z którą przepisy prawa procesowego normujące prawa i obowiązki stron mają w sposób jednakowy, zapewniający sprawiedliwe i równe warunki prowadzenia sporu, gwarantować obu stronom rzeczywistą i jednakową możliwość uzyskania ochrony prawnej.

Obowiązująca także strony zasada rzetelnego postępowania znalazła swój wyraz normatywny w art. 3 k.p.c., zgodnie z którym strony i uczestnicy postępowania obowiązani są dokonywać czynności procesowych zgodnie z dobrymi obyczajami, dawać wyjaśnienia co do okoliczności sprawy zgodnie z prawdą i bez zatajania czegokolwiek oraz przedstawiać dowody. Nakaz dokonywania czynności procesowych zgodnie z dobrymi obyczajami, wyłączający również nadużywanie praw procesowych, nie został powiązany z sankcją, jednak strona niestosująca się do tego nakazu powinna się liczyć z niekorzystnym skutkiem procesowym.⁵⁸ Klauzula dobrych obyczajów daje niewątpliwie sądowi tzw. luz decyzyjny powiązany z aksjologią samego prawa (Weitz 2011, s. 17; także: Łazarska 2012, s. 537 i nast.; Osajda 2005, s. 47 i nast.; Piasecki 1960, s. 20 i nast.; Plebanek 2012, s. 50 i nast.). Przejawem działania sprzecznego z dobrymi obyczajami jest podejmowanie przez stronę czynności przewidzianych wprawdzie przez ustawę i formalnie dopuszczalnych, które jednak — w okolicznościach konkretnej sprawy — są wykorzystywane niezgodnie z funkcją przepisu, w sposób

56. Tak Sąd Najwyższy w postanowieniu z 2017.07.26, III CZ 25/17, LEX nr 2338014. Por. też postanowienia SN: z 1973.02.21, III CRN 415/72, OSNCP 1974, nr 1, poz. 10; z 1987.02.20, IV CR 277/86, niepubl. i z 1999.12.08, III AO 54/99, M. Praw. 2000, nr 5, s. 269. Ubocznie należy podnieść, że w postanowieniu SN z 1973.02.21, III CRN 415/72, OSNCP 1974, nr 1, poz. 10 wskazano, że wniosek o uzupełnienie ugody jako nieprzewidziany przez ustawę jest także niedopuszczalny, przez co podlega w postępowaniu sądowym odrzuceniu.

57. Por. Uchwała SN z 1998.03.06, III CZP 70/97, OSNC 1998, nr 9, poz. 132; uchwała siedmiu sędziów SN mająca moc zasady prawnej z 1972.02.21, III CZP 76/71, OSNCP 1972, nr 9, poz. 152. Na taki charakter przepisów o wyłączeniu sędziego oraz rozstrzygnięć podejmowanych przez sąd przełożony wskazują również postanowienia SN: z 1969.12.20, I CZ 120/69, OSNCP 1970, nr 10, poz. 185; z 1970.06.15, I CZ 60/70, OSNCP 1971, nr 1, poz. 17; z 1972.07.20, II CZ 129/72, OSNC 1973, nr 5, poz. 77.

58. Por. Uchwała SN z 2013.12.11, III CZP 78/13, OSNC 2014, nr 9, poz. 87.

nieodpowiadający rzeczywistemu celowi przyznanego uprawnienia i naruszający prawo drugiej strony do uzyskania efektywnej ochrony prawnej. Zakaz nadużywania praw procesowych wywodzony z zasady uczciwego i rzetelnego procesu, obowiązku uczciwego, zgodnego z dobrymi obyczajami działania uczestników postępowania oraz z celu postępowania cywilnego umożliwia przeciwdziałanie wykorzystywaniu określonego uprawnienia procesowego w sposób sprzeczny z funkcją przepisów oraz może mieć znaczenie dla wykładni i stosowania przepisów postępowania przez sąd i przekładać się na konkretne decyzje procesowe. W orzecnictwie Sądu Najwyższego wielokrotnie wskazywano, że środki procesowe mające na celu zagwarantowanie stronom ich uprawnień powinny być wykorzystywane w sposób właściwy, służący rzeczywiście realizacji tych uprawnień, a nierzetelne postępowanie strony może uzasadniać odpowiednią reakcję sądu.⁵⁹

W procedurze cywilnej ustawodawca nie unormował instytucji „wyłączenia sądu”; można jedynie domagać się wyłączenia indywidualnego sędziego, wskazując na podstawy wynikające z mocy samej ustawy (art. 48 § 1 k.p.c.) lub z powodu okoliczności uzasadniającej wątpliwość co do bezstronności sędziego w danej sprawie (art. 49 k.p.c.). Trudno zgodzić się z poprawnością wniosku o wyłączenie, jeżeli jego zakresem zostali objęci wszyscy (*in gremio*) sędziowie orzekający w danym sądzie lub w jego wewnętrznej jednostce organizacyjnej. Ponadto *de lege lata* przyjęć należy, że wniosek o wyłączenie sędziego może zostać skutecznie złożony tylko w stosunku do sędziego, a w składach kolegialnych — sędziów, którzy zostali wyznaczeni do rozpoznania konkretnej sprawy cywilnej. Nie może dotyczyć zaś bezpośrednio pozostałych sędziów danego sądu, gdyż nie można wyłączyć sędziego „na przyszłość” od rozpoznania sprawy w ramach postępowania o wyłączenie sędziego. Zatem wniosek o wyłączenie w oparciu o przepisy Kodeksu postępowania cywilnego może dotyczyć tylko sędziego (sędziów) wyznaczonego do rozpoznania sprawy. W związku z tym sędziowie wymienieni we wniosku o wyłączenie wszystkich sędziów danego sądu, którzy nie zostali wyznaczeni do rozpoznania sprawy (*in abstracto*), mogą rozpoznać ten wniosek, gdyż wniosek o wyłączenie od udziału w sprawie ich bezpośrednio nie dotyczy.⁶⁰

Zważywszy na gwarancyjny charakter instytucji wyłączenia sędziego, po derogacji art. 53 k.p.c. dokonanej mocą wyroku Trybunału Konstytucyjnego z 11 grudnia 2002 r. (SK 27/01)61 konieczna wydaje się interwencja ustawodawcy, który powinien znaleźć remedium na skuteczne próby hamowania procesu przy wykorzystywaniu wniosków o wyłączenie sędziego. Wydaje się również, że w polskim procesie cywilnym wspomniana konstrukcja nadużycia prawa procesowego mogłaby w istotny sposób wpłynąć na powstanie koncepcji rozwiązania problemu wnoszenia w toku spraw cywilnych wniosków oczywiście bezzasadnych, służących zazwyczaj tylko obstrukcji procesowej.

Literatura

- BODIO J., BORKOWSKI G., DEMENDECKI T. (2016): *Ustrój organów ochrony prawnej. Część szczegółowa*. Seria Akademicka, Warszawa, Wolters Kluwer.
- BRONIEWICZ W. (2008): *Postępowanie cywilne w zarysie*. Warszawa, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis.
- CZESZEJKO-SOCHACKI Z. (1997): *Prawo do sądu w świetle Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (ogólna charakterystyka)*. „Państwo i Prawo”, nr 11/12, s. 86–105.
- DERLATKA J. (2016): *Wyłączenie sędziego w postępowaniu cywilnym*. Monografie, Warszawa, Wolters Kluwer.
- ERECIŃSKI T. (red.) (2016): *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. T. 1, Postępowanie rozpoznawcze*. Warszawa, Wolters Kluwer.
- GOŁĄB S. (1930): *Projekty polskiej procedury cywilnej. Powstanie, uzasadnienie, zdania odrębne*. Kraków, Księgarnia Powszechna.
- GÓRA-BŁASZCZYKOWSKA A. (red.) (2013): *Kodeks postępowania cywilnego. T. 1, Komentarz — Art. 1–729*. Komentarze Kompaktowe, Warszawa, Wydawnictwo C. H. Beck.

59. Por. Postanowienie SN z 1999.02.23, I CKN 1064/97, OSNC 1999, nr 9, poz. 153 oraz wyroki SN: z 2000.06.01, I CKN 64/00, OSNC 2000, nr 12, poz. 227; z 2002.03.08, III CKN 461/99, niepubl. i z 2009.07.16, I CSK 30/09, niepubl.

60. Por., na gruncie procesowego prawa karnego, postanowienie SN – Izba Karno z 2012.06.21, III KO 34/12, OSNKW 2012, nr 11, poz. 116.

61. Zob. OTK ZU 2002, nr 7, poz. 93.

- GUDOWSKI J. (red.) (2013): *Środki zaskarżenia*. System Prawa Procesowego Cywilnego, t. 3, cz. 1, Warszawa, LexisNexis Polska.
- KORZONEK J. (1931): *Przyczynki do polskiego procesu cywilnego. Jurysdykcja krajowa. Rzeczowa właściwość sądów. Wyłączenie sędziego. O wyłączaniu biegłych. Interwencja główna. Interwencja uboczna. Przypozwanie. Wskazanie poprzednika. Zastępstwo stron przez pełnomocników. Powództwo o ustalenie. Stosunek procesu cywilnego do postępowania adhezyjnego w procesie karnym*. Kraków, L. Frommer.
- ŁAZARSKA A. (2012): *Rzetelny proces cywilny*. Monografie Lex, Warszawa, Wolters Kluwer Polska.
- MANOWSKA M. (red.) (2015): *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. T. 1, Art. 1–505³⁸*. Warszawa, LexisNexis Polska.
- MARCINIAK A., PIASECKI K. (red.) (2014): *Kodeks postępowania cywilnego. T. 1, Komentarz — Art. 1–366*. Duże Komentarze Becka, Warszawa, Wydawnictwo C. H. Beck.
- OSAJDA K. (2005): *Nadużycie prawa w procesie cywilnym*. „Przegląd Sądowy”, t. 15, nr 5, s. 47–80.
- PIASECKI K. (1960): *Nadużycie praw procesowych przez strony*. „Palestra”, t. 4, nr 11, s. 20–28.
- PLEBANEK M.G. (2012): *Nadużycie praw procesowych w postępowaniu cywilnym*. Monografie Lex, Warszawa, Wolters Kluwer Polska.
- REIWER R. (2016): *Wyłączenie sędziego w procesie cywilnym*. Monografie Prawnicze, Warszawa, Wydawnictwo C. H. Beck.
- RESICH Z. (1973): *Nauka o organach ochrony prawnej*. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- WALTOŚ S. (2002): *Proces karny. Zarys systemu*. Warszawa, Wydaw. Prawnicze “LexisNexis”.
- WEITZ K. (2011): *System koncentracji materiału procesowego według projektu zmian Kodeksu postępowania cywilnego*. [w:] K. Markiewicz (red.): *Reforma postępowania cywilnego w świetle projektów Komisji Kodyfikacyjnej*, Iustitia Biblioteka, Warszawa, Wydawnictwo C. H. Beck.
- WŁODYKA S. (1968): *Ustrój organów ochrony prawnej*. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- ZEMBRZUSKI T. (2006): *Przeciwdziałanie nadużyciom w korzystaniu z instytucji wyłączenia sędziego w postępowaniu cywilnym*. „Przegląd Sądowy”, t. 16, nr 2, s. 43–60.